

nastavnikom, što je najzad urodilo njegovim trajnim umirovljenjem u 38. godini života. Ako se danas može s mnogo razloga izreći sumnja u to da li bi Trdina u prvom slučaju mogao zauzeti ono istaknuto mjesto koje mu u slovenskoj književnosti pripada, njegov odnos prema A. Mažuraniću ne može se u prikazu njegova života i rada ostaviti neobjašnjenim.

Prevodilac, dakako, nije bio dužan da o tom zamršenom slučaju opširnije govori, ali se njegova tvrdnja da je Mažuranić, tobože, Trdinu »prokazao« višoj vlasti kao »teškog oporbenjaka i neprijatelja austrijske vlasti« (289), mora ocijeniti kao neopravdana. On se pri tome pouzdao u sud Janeza Logara, izdavača Trdinina »Zbranog dela«, koji je još 1959 (XII sv., 477) sveo problem na isključivo politički antagonizam i zaključio da »arhivalno gradivo kaže« kako Trdina Mažuraniću »ni bil krivičen«. Ustvrđio je, štoviše, da se Mažuranić u službenim spisima »plačljivo žalio« (jokavo tolažil) i na svoje profesore i na đake »in proti njim iskal gradivo celo s pomočjo reške policije«.

Međutim, arhivska građa koju je potpisani, zamoljen od slovenskih povjesničara prije 1954. i od samog prof. Logara, priredio za objavljivanje, ne potvrđuje ovu osudu. Ta je građa ostala, doduše, do danas neobjavljena, ali je rezultat ovih istraživanja dovoljno jasno i nepristrano iznesen 1954 (!) u naprijed navedenom prilogu potpisanoga, objavljenom u »Zgodovnskom časopisu«. Na žalost, ni J. Logar ni T. Potokar nisu taj rezultat uzeli u obzir, a navedeni prilog nisu ni spomenuli.

Istu je sudbinu A. Mažuranić doživio i u kritičkom »portretu« koji je Milan Moguš 1978, povodom internac. kongresa slavista održanog u Zagrebu, izradio o A. Mažuraniću, iako je — za razliku od negativnog, ali pristranog Trdinina suda — ocijenio njegov znanstveni rad veoma povoljno. Moguš se zadovoljio time da Logarovo mišljenje, prvi put izrečeno još 1957, o isključivo političkoj podlozi sukoba između Trdine i Mažuranića primi kao moguće.²

Prema tome, predaja skupljene arhivske građe o Trdininu slučaju javnosti neophodno je potrebna.

Jaroslav Šidak

MIROSLAV BRANDT, SREDNJOVJEKOVNO DOBA POVIJESNOG RAZVITKA (OPĆA POVIJEST SREDNJEGA VIJEKA), Zagreb 1980 (1981), Sveučilišna naklada Liber, 716 stranica.

Nedostatak djela koje bi na našem jeziku prikazivalo opću povijest srednjega vijeka osjećali su već dugo kako studenti, tako i nastavnici povijesti, a dakako i znanstveni radnici. Prvi i jedini pokušaj koji je prethodio ovome poduzeo je na razmeđu stoljeća Natko Nodilo, započevši objavljivanje opširno zamišljene povijesti evropskog srednjovjekovlja. Djelo je trebalo biti rezultat kolektivnog rada, ali su napokon objavljene samo tri opsežne Nodilove knjige (Historija srednjeg vijeka za narod hrvatski i srpski; knj. I, Rimski svijet na domaku propasti i varvari, Zagreb 1898; knj. II, Bizantija i germanski zapad do smrti cara Justinijana I, Zagreb 1900; knj. III, Varvarstvo otima mah nad Bizantijom, do smrti cara Heraklija, Zagreb 1905). Novih pokušaja nije bilo do pojave Brandtove knjige, ali se stoga manjak takve literature nastojao nadomjestiti prevođenjem. Od objavljivanja jedinog poslijeratnog prijevoda jednog priručnika (A. D. Udalcova, S. A. Kosminski i O. L. Vajnštajn, Istorija srednjeg veka, Beograd 1950)

² Logarovo se mišljenje (Zbrano delo J. Trdine 3, 625) »može prihvatiti« (M. Moguš, Antun Mažuranić. Kritički portreti hrvatskih slavista. Zagreb 1978, 14).

prošlo je tridesetak godina, dovoljno da bi se odbacila metoda podvrgavanja zaključaka unaprijed određenim dogmatsko-marxističkim shemama, a kojom je to djelo rađeno. Prijevodi sinteza srednjovjekovnog evropskog, pa i svjetskog razvoja, učestali su u proteklom desetljeću, ali se za njihovo shvaćanje i prihvaćanje od strane čitaoca pretpostavljalo solidno poznavanje »površinskih zbivanja«, odnosno »dogadaja«. (N. Jelisejev, J. Nadou, Ph. Wolff, G. Wiet: Velike civilizacije srednjeg vijeka, Historija čovječanstva, UNESCO, Zagreb 1972; J. le Goff: Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope, Beograd 1974; R. Lopez: Rođenje Evrope, Zagreb 1978). Stoga je bilo neophodno onim krugovima šire javnosti, ali i stručnjacima, koji se zanimaju za iznalaženje početaka i temelja cjelokupnosti u kojoj danas žive, pružiti djelo u kojem će naći upravo tu vrstu podataka.

Knjiga obuhvaća razdoblje do kraja XI, odnosno XII stoljeća, ovisno o narodima i problemima koji se obrađuju, te time predstavlja prvi dio cjelovitog prikaza »srednjovjekovnog doba povijesnog razvitka«.

U kratkom predgovoru, koji se odnosi na sve tri knjige, dakle i one koje su tek u pripremi, autor je objasnio metodološke odrednice svog viđenja vremena koje se rađa »izlaskom ljudstva iz starijih rješenja i njihovim kretanjem kroz nove solucije prema razdobljima u kojima će i njih trebati napustiti kao preživjele i neadekvatne...«. Autor dakle vidi prošlost kao aktivnu borbu pojedinaca i zajednica, dajući određeni primat ljudskoj djelatnosti nad ostalim vektorima razvoja čovječanstva. Pri tome se opredijelio i za zemljopisni okvir unutar kojega će pratiti tu »Heraklitovu rijeku«. Vremenske dimenzije povezane su sa širenjem prostornih, pa će tako ove u početku obuhvaćati evropsko-prednjoazijsko-sjevernoafrički krug, da bi se kasnije, do početka XVI stoljeća, proširile preko Dalekog Istoka i Amerike u jedinstvenu svjetsku pozornicu, karakterističnu za nadolazeće doba.

U vremenskom određivanju okvira srednjeg vijeka, autor je napustio zastarjelo utvrđivanje granica velikih epoha značajnim godinama. Zato se u Uvodu, nakon kratkog historijata nastanka i primjene pojma »Srednji vijek«, opredijelio za počinjanje njegova prikaza opisom preduvjeta za njegov postanak. Pri tom ih je podijelio u društvene, ekonomske i ideološke, koje se podjele dosljedno držao i u samoj obradi. Kao završnu granicu prihvatio je prijelaz XV u XVI stoljeće, odnosno vrijeme konačnog nestanka Bizantskog carstva, nadiranja Turaka, velikih ideoloških sukoba unutar katoličke Evrope i zemljopisnih otkrića. Svjestan relativnosti čak i tako široko određenih okvira, istakao je da se oni ne poklapaju uvijek i svuda s razdobljem feudalizma, koje ostaje bitno obilježje ove etape.

Obrađujući preduvjete srednjovjekovnog razvoja, autor je posvetio pažnju tri- ma velikim cjelinama: rimskom robovlasničkom društvu, germanskom svijetu do Seobe naroda i postanku kršćanstva. Nova organizacija kasnoantičkog ve'eposjeda, koji se više nije mogao temeljiti na robovskom radu nego na radu slobodnijih serva casata, brisala je velike društvene razlike koje su do tada postojale, s time da je proces izjednačavanja bio vezan sputavanjem slobodnih seljaka i njihovim pretvaranjem u kolone. Kriza u koju je kasno carstvo zapalo očitovala se i u nestanku robno-novčane privrede, stvaranju jake administracije i vojske koja je imala sve veći utjecaj na unutarnjopolitička zbivanja, te koncentraciju vlasti u rukama cara.

»Postanak kršćanstva i rana organizacija Crkve« predstavlja jedno od najzanimljivijih poglavlja ove knjige. Na temelju suvremenih analiza Biblije i apokrifa, autor je dao uvjerljiv prikaz razvoja jedne male sekte, koja je svoje korijene imala u propovijedanju Ivana Krstitelja, da bi, nakon gotovo bezuspješne djelatnosti njegovog nasljednika Isusa, upornošću propovjednika poput Pavla i Petra, prerasla za oko tri stoljeća u državnu crkvu. Obiašnienie sukoba između Pavla i Isusova brata Jakova, koji je stajao na čelu jeruzalemske kršćanske općine, u mnogome pomaže shvaćanju novozavjetnih tekstova i njihove geneze.

Preuzimajući u prve tri glave (Uvod, Evropa u doba Velike seobe naroda, Preinake i nova stanja u Evropi nakon Velike seobe) kronološki slijed izlaganja, autor prelazi na tumačenje uzroka seobe, na njen tok i zbivanja u raznim zemljama Evrope i Afrike u IV — VI stoljeća. Posebno značenje ima za nas tumačenje podrijetla, razmještaja i društvenog uređenja slavenskih naroda, među kojim temama se ističe pitanje kontinuiteta slavenske kulture u Poljskoj, a koje je autor obradio i opširnije u posebnoj raspravi (Poslanstvo evropskih Vandala kralju Gajzerihu i pitanje slavenske ekspanzije u Srednju Evropu, Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Odsjek za povijest 4, 1962).

U IV glavi, »Franačka u VII i VIII stoljeću«, dan je prikaz uspona prve zapadne »velesile« pod dinastijom Merovinga, postanak karolinške vladarske kuće, langobardske Italije i najranije povijesti Venecije.

Položaj ranosrednjovjekovne Skandinavije i Britanskih otoka izložen je u cijelosti u V glavi, »Britanski otoci i Skandinavija do sredine XI stoljeća«. Njihova izoliranost od ostale Evrope očituje se i u činjenici da im je autor posvetio relativno malo prostora, pa im ne obraća posebnu pažnju ni u preostalim glavama.

Slijedeća, VI glava, »Zaključci o nastajanju feudalnog poretka u Evropi«, predstavlja svojevrstu iznimku u strukturi knjige sintetskim pristupom problemu koji se ne odnosi na neku određenu geopolitičku cjelinu unutar evropskog kontinenta, nego na evropski rani srednji vijek uopće. Postanak feudalizma autor tumači dozrelošću robovlasničkog sistema koji nije više mogao potpuno zadovoljavati potrebe veleposjednika, ali isto tako i dozrelošću društva koje je do krajnosti iscrpilo mogućnosti što ih je pružalo kolektivno vlasništvo zemlje. Veleposjednici su bili primorani prepustiti zemlju proizvođačima i zadovoljiti se samo određenim iznosom raznovrsnih podavanja, pri čemu su u direktnom vlasništvu zadržali samo manji dio nekadašnjih imanja, kasniji alodij. Nasuprot tome, u barbarskim društvima, pod utjecajem učestalih sukoba, javlja se sloj istaknutih pojedinaca koje zajednica za nagradu oslobađa fizičkog rada. Diferenciranju unutar tih društava dala je svoj obol i potreba za većom produktivnošću, koja se nije mogla postići u uvjetima kolektivnog vlasništva. Između robovlasničkog društva u kojem su socijalne razlike kontrahirale i barbarskog u kojem su se širile, Seoba naroda poslužila je kao katalizator. To stapanje nije, dakako, bilo istovjetno u čitavoj Evropi, pa su se, ovisno o omjeru utjecaja, razvila tri osnovna društva: a) s podjednakim udjelom obiju komponenata, b) s pretežnim udjelom rješenja potaknutih još u antici i c) s pretežnim udjelom struktura stvorenih napuštanjem rodovskog poretka. Krajnji sjeverni i istočni dijelovi Evrope, zajedno s Britanskim otocima, nisu bili obuhvaćeni tom sintezom odnosa, kao što je i mediteranski pojas zadržao u većoj ili manjoj mjeri neokrnjene tekovine rimskog svijeta. U očuvanju tih tradicija najdalje je otišao Bizant. Autor zaključuje ovaj sintetski pregled konstatacijom da je feudalizam, bez obzira na razlike, u cijeloj Evropi prihvaćen kao osnova, jer je, u skladu s razvojem proizvodnih snaga, bio jedina moguća solucija: »...proizvodno-društveni temelji feudalizma kao etape u povijesnom razvoju Evrope očituju se kao kauzalno određena i neizbježiva realnost.« (223).

Kako je novi evropski sistem izgledao u stvarnosti, autor je pokazao u VII glavi, »Franačka prevlast u Evropi«. Nakon tumačenja političkog razvoja karolinškog carstva i slavenskih zemalja u Alpama i Panoniji, dan je na pedesetak stranica opis privrednih i društvenih odnosa, te prosvjete i kulture u Srednjoj i Zapadnoj Evropi u vrijeme Karolinga. Tu je obrađen čitav niz problema: agrarni odnosi, trgovina i promet, organizacija klase feudalaca, karolinški vazalitet, položaj svećenstva, politička organizacija monarhije, upravni aparat, sudstvo, vojna organizacija, financije i porezi, uključivanje javnih vlasti u vazalsko-beneficijalni sistem, karolinška renesansa — dakle sve ono što je predstavljalo osnove tadašnje Evrope i smjernice budućeg razvoja. Iako se o Hrvatima u ovom tekstu izričito ne govori,

njihov doprinos zapadnoj kulturi karoliške renesanse ilustriran je slikovnim prilozima (crkva sv. Donata u Zadru, sv. Križa u Ninu i sv. Nikole kraj istog grada).

Iduće dvije glave posvećene su fenomenu arapske, odnosno islamske ekspanzije (VIII — Prostor islamske ekspanzije na istoku. Bizant i njegova unutrašnja i vanjska politika do sredine IX stoljeća; IX — Istočne islamske zemlje od početka VIII stoljeća do epohe Seldžuka). Nakon kratkog prikaza predislamske povijesti Arapskog poluotoka, obrađen je postanak i razvoj druge velike srednjovjekovne religije.

Preostale glave svojom strukturom i pristupom problemima odgovaraju već prikazanima (X — Bizant od sredine IX stoljeća do kraja XI stoljeća; XI — Srednja i Zapadna Evropa poslije raspada karoliške monarhije; XII — Epoha prevlasti njemačko-rimskog carstva; XIII — Ruske zemlje do sredine XII stoljeća; XIV — Pirenejski poluotok od arapskog osvojenja do intervencije Almoravida).

Brandtova knjiga nesumnjivo je rezultat dugotrajnog i, koliko je to već u mogućnosti pojedinca, sveobuhvatnog rada. U obrađenom razdoblju nije zaobiđen niti jedan značajniji problem. No, iako imamo u vidu njegovu prvenstveno udžbeničku, dakle priručničku namjenu, ipak valja primijetiti da bi djelo bilo znatno vrednije kada bi autorov pristup bio više sintetizirajući. Odvajanjem pojedinih grana razvoja gubi se pomalo slika sveopćeg srednjovjekovnog razvoja, a odvajanjem pojedinih geopolitičkih područja nestaje Evrope kao cjeline. Jedinu iznimku autor je učinio u poglavlju o feudalizmu, pa je šteta što se takvi sintetski prikazi pojedinih problema nisu koristili češće kako bi povezali pojedine »ladice«. Na takav način trebalo je između ostalog obraditi barem pitanja razvoja trgovine, pojave gradova, demografskog rasta i kolonizacije. Upotrebna vrijednost knjige time bi nesumnjivo bila uvećana, prvenstveno što se tiče studenata kojima je sintetski pristup prošlosti neophodan, ali i nepristupačan.

Vrijednosti knjige u mnogome doprinosi i bogata bibliografija, navedena u dodatku. Odustajući od prvobitne namjere stvaranja opsežnog djela, koje bi, kako je istaknuto u Predgovoru, obuhvaćalo 4000 stranica i bilo popraćeno znanstvenim aparatom, Brandt je bilješke zamijenio literaturom svrstanom prema glavama knjige. Zbog neobuhvatne mase općih i »specijalističkih« rasprava, knjiga i priloga, ograničio se samo na najznačajniju literaturu objavljenu u desetljeću koje je pretходило pisanju knjige (1968—1978). Tome je pridodan popis 35 najistaknutijih časopisa koji obrađuju teme iz medievistike.

Velik broj zemljopisnih karata dobro se uklapa u tekst, ali je, vjerojatno zbog tehničkih omaški, došlo do nekih manjih neusklađenosti između karata i legendi, koje u prvi čas otežavaju njihovo čitanje.

Određeni nedostatak predstavljaju ilustracije. Iako su brojne, imaju relativno malo veze s tekstom. Tome doprinosi i činjenica da su popraćene samo najosnovnijim natuknicama. Jedini izuzetak slika je na ovitku. Zahvaljujući opširnom komentaru, ona ilustrira ranosrednjovjekovnu kartografiju, onovremeno shvaćanje svijeta, kako fizičkog, tako i metafizičkog, te mozarapsku umjetnost. Takvim komentarima likovnih priloga mogla se iskoristiti njihova moć prezentacije do krajnjih granica. To bi svakako trebalo učiniti u drugoj knjizi ovog djela, po uzoru na navedenu knjigu J. le Goffa. Slabosti ilustracije pridonio je ponekad vrlo loš tisak.

Ako se autor, iz tehničkih ili kakvih drugih razloga morao ograničiti na samo četiri rodoslovlja, koja su kao pomagala u udžbenicima od velikog značaja, mogao je možda učiniti bolji izbor. Dva rodoslovlja kalifa za naše su studente ipak manje značajna od genealogije bizantskih careva ili nekih drugih evropskih vladarskih kuća.

Indeksi imena, naziva i pojmova doprinose upotrebnoj vrijednosti knjige, ali će se njihova kvaliteta moći ocijeniti tek nakon učestalijeg korištenja.

Brandtova knjiga svakako je značajan doprinos našoj historiografiji, u velikoj mjeri i zato što uključuje slavensku, a napose južnoslavensku odnosno hrvatsku povijest u evropske razvojne tokove, što u sintezama srednjega vijeka, pisanim uglavnom na Zapadu, najčešće nije slučaj (jednu od iznimaka čini tekst Lj. Hauptmana u švicarskoj ediciji »Historia mundi«).

Na žalost, autor nije učinio toliko potreban korak prema sintezi, pa je time jedinstvenost evropskog razvoja u velikoj mjeri ostala nepojašnjena. Tim više je šteta zbog takvog propusta, što ima malo nađe da će se netko u skoroj budućnosti prihvatiti sličnog posla.

Bez sumnje, zbog velikog znanja i truda uloženog u dugogodišnji rad, »Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka« naći će svoje trajno mjesto u hrvatskoj historiografiji, možda i kao odraz njenih težnji i mogućnosti u prijelomnim trenucima njenog razvoja, čije su karakteristike otvaranje prema suvremenim metodama i euro-američkoj historiografiji s jedne, a počivanje na temeljima tradicionalne metodologije s druge strane.

Neven Budak

JANKO BELOŠEVIĆ: MATERIJALNA KULTURA HRVATA
OD VII DO IX STOLJEĆA. Zagreb 1980.

Potkraj 1980. godine objelodanjeno je u izdanju »Libera« djelo Dr. Janka Beloševića, profesora srednjovjekovne arheologije na Filozofskom fakultetu u Zadru, pod naslovom »Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća«. Knjiga ima 209 stranica, 101 tablu s fotografijama i crtežima, te 6 priloga. Riječ je o jednoj, još uvijek rijetkoj, knjizi naših arheologa posvećenoj materijalnoj kulturi starih Hrvata, pa zbog toga smatramo potrebnim skrenuti pažnju čitalaca na njenu pojavu i na vrlo zanimljivu problematiku koju je autor u njoj iznio. On je sam već u svom uvodu upozorio da će »pokušati unijeti nešto svjetla« u tzv. mračno razdoblje hrvatske povijesti koristeći se arheološkim nalazima otkrivenim u novije vrijeme.

Svoje izlaganje počinje s pregledom rada na istraživanju starohrvatskih nekropola u sjevernoj Dalmaciji. Spominje zasluge fra Luje Maruna, don Frane Bulića, don Luke Jelića, Stjepana Gunjače i drugih, a posebno se zadržava na arheološkim istraživanjima, svojim i drugih arheologa, u poslijeratnom razdoblju. Detaljno opisuje zatim do sada otkrivene starohrvatske nekropole u sjevernoj Dalmaciji i daje njihove osnovne karakteristike. Najviše se zadržao na opisu nekropola u Ninu. Na lokalitetu Nin-Materiza otkriveni su grobovi iz VIII st. ukopani uz humak za koji se može pretpostaviti da je iz predhrvatskih vremena. Tu pojavu Belošević tumači kao poštivanje kulturnih mjesta i kao kontinuitet pokapanja Hrvata-došljaka na mjestu gdje su se ranije pokapali starosjedioci. Na lokalitetu sv. Križ u samom Ninu autor je otkrio tri sloja grobova od kojih je najzanimljiviji najdonji koji je pripadao etnički neidentificiranom stanovništvu. Autor ne isključuje mogućnost da je taj element predstavljao mješavinu slavenskog i starosjedilačkog stanovništva.

Najveću pažnju posvećuje opisu nekropole Ždrijac koju je iskopavao od 1969. do 1977. i otkrio 334 groba iz VIII—XI stoljeća. Spominje i mnoge druge lokalitete od kojih ističemo Kašić-Maklinovo brdo (VII—IX st.), te Kašić-Maklinovo brdo položaj vinograd S. Drče (VII st.) s grobovima u kojima su nađene urne sa spaljenim mrtvacima. Belošević ove grobove datira u VII st. i smatra ih najstarijim sla-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šalžite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 500 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — prosinac 1982.